

EN DE Gijsbert van den Brink
AARDE BRACHT VOORT
Christelijk geloof en evolutie

Vijfde druk

Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Bij dit boek zijn gespreksvragen ontwikkeld die u kunt downloaden van de website www.boekencentrum.nl/en-de-aarde-bracht-voort

Eerste druk juni 2017

Tweede druk juli 2017

Derde druk september 2017

Vierde druk oktober 2017

Vijfde druk februari 2018

ISBN 978 90 239 7153 5

NUR 700/949

Vertaling: Eva van Urk

Ontwerp omslag: Marion Rosendahl

Lay-out en dtp: Gewoon Geertje

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

www.uitgeverijboekencentrum.nl

1 Inleiding

De geheimen van de natuur, waarvan wij inzien dat ze gemaakt zijn door de almachtige kunstenaar God, mogen niet met stelligheid worden besproken. Ze moeten daarentegen bestudeerd worden door te zoeken in de boeken die het goddelijk gezag ons aanbeveelt. De roekeloze die bij het bestuderen van die boeken onzekere en twijfelachtige opvattingen als zekerheden verkoopt, kan de beschuldiging van heiligschennis maar moeilijk ontlopen.¹

1.1 Probleemstelling: zijn christelijk geloof en evolutie verenigbaar?

In dit boek gaan we, kort gezegd, na hoe de evolutietheorie zich verhoudt tot het christelijk geloof. Dat is voor verschillende groepen mensen van belang. Allereerst natuurlijk voor christenen die zich willen bezinnen op de evolutietheorie, omdat ze zich er in hun geloof door uitgedaagd voelen. Het christelijk geloof is voor hen niet een bijkomstigheid, maar de bron waaruit ze putten, de grond waarop ze staan, de lucht die ze inademen. Voor hen – en voor mij, want ik reken mijzelf tot deze groep – is het daarom belangrijk om te weten of de evolutietheorie al dan niet verenigbaar is met een op de Bijbel georiënteerd geloof. Als dat niet het geval is, zal ze immers alleen maar afgewezen kunnen worden. Hoe sterk haar papieren in dat geval ook mogen lijken, ze haalt het niet bij de waarheid van het geloof. Geloven is nu eenmaal een hartstochtelijke zaak. Het geloof heeft veel meer invloed op onze visie op het leven en wat we voor waar houden dan welke wetenschappelijke theorie dan ook. Maar *is* de evolutietheorie inderdaad in strijd met het christelijk geloof? Zij die het woord van Augustinus ter harte nemen dat als motto boven dit hoofdstuk staat, zullen die vraag niet zonder nadere studie zomaar met ‘ja’ of ‘nee’ willen beantwoorden.

De vraag is ook van belang voor een andere groep lezers: degenen voor wie de juistheid van de evolutietheorie (of preciezer: de zogeheten neodarwinistische synthese) boven elke vorm van twijfel verheven is. Het idee dat men de evolutietheorie ter discussie zou kunnen stellen, komt hun ronduit belachelijk voor. Wie dat doet, moet zich eenvoudig beter laten voorlichten en zich op de hoogte stellen van wat voor elke zichzelf respecterende wetenschapper klip-en-klaar is. Onder deze groep kunnen zich

¹ Aurelius Augustinus, *Onze wereld in wording. Beschouwingen bij de bijbelse scheppingsverhalen* (Eindhoven: Damon, 2016), 143-144. De Latijnse bron is *De Genesi ad litteram liber unus imperfectus*, 1.

heel goed mensen bevinden die geïnteresseerd zijn in het christelijk geloof. Mogelijk kwamen ze met christenen in aanraking en werden ze geraakt door hun getuigenis of levensstijl. Als gevolg daarvan kunnen ze zich op enig moment voor de vraag gesteld voelen of ze zelf ook christen willen worden. Het staat voor hen echter als een paal boven water dat dat alleen maar kan wanneer ze daarvoor geen *sacrificium intellectus* (offer van het verstand) hoeven te brengen door de evolutietheorie vaarwel te zeggen. Het kan niet zo zijn, zo redeneren ze, dat ze om christen te kunnen worden flagrante onwaarheden zouden moeten omarmen. Ook voor zulke aspirant-gelovigen is de vraag dus van groot belang of christelijk geloof en acceptatie van een evolutionaire ontwikkeling van het leven op aarde kunnen samengaan. Dat geldt in afgeleide zin evenzeer voor ieder die weliswaar niet zelf door deze vraag gekweld wordt, maar wel beroepshalve (bijvoorbeeld als docent, journalist, theoloog, museumgids of gewoon als iemand die geïnteresseerd is in levensvragen) te maken heeft met mensen voor wie dit een ingewikkelde en heikele kwestie is.

Het gaat in dit boek dus over de verhouding tussen het christelijk geloof en de evolutietheorie. In de volgende bladzijden zal nader uitgewerkt worden hoe beide begrippen in dit boek worden opgevat. Hier wijs ik er vast op dat het er mij niet om te doen is bewijzen of argumenten aan te dragen voor of tegen het christelijk geloof en/of de evolutietheorie. Hoewel dat op zichzelf een legitieme onderneming is, ga ik in dit boek enerzijds uit van de waarheid van het christelijk geloof, terwijl ik er anderzijds van uitga dat de standaardversie van de evolutietheorie – de al genoemde neodarwinistische synthese – min of meer correct is. Het is niet mijn bedoeling de evolutietheorie aan wie dan ook maar op te dringen; ik beschouw mezelf niet als een apostel of zendeling ervan, maar aanvaard haar in deze studie vooral in hypothetische zin: stel dat ze (zoals veel mensen denken) waar is, wat volgt daar dan uit voor het christelijk geloof? Zijn ze verenigbaar en zo ja, hoe dan precies?

We gaan dus na welke consequenties de evolutietheorie, gesteld dat deze correct is, zou hebben voor geloof en theologie. De reden dat veel christenen sceptisch zijn over de evolutietheorie is meestal namelijk niet dat ze het vanuit wetenschappelijk oogpunt een zwakke theorie vinden of dat ze diep onder de indruk zijn van de wetenschappelijke kracht van een alternatieve verklaring. Voor zover ik het kan zien, is de meest voorkomende reden achter christelijke evolutiescepsis (en iets soortgelijks geldt vermoedelijk ook voor evolutiescepsis van joodse en islamitische zijde)² en dat men bang is niet langer orthodox-gelovig te kunnen zijn – of zelfs

² Vgl. hierover bijv. resp. Tzvi C. Marx, 'Jodendom, schepping en evolutie' en Mohammed M. Ghaly, 'Islam en Darwin: de receptie van Darwin en de evolutietheorie in de islamitische traditie', in: Alfred Driessen en Gerard Nienhuis (red.), *Evolutie: wetenschappelijk model of seculier geloof* (Kampen: Kok, 2010), 111-124 en 125-144.

überhaupt nog gelovig – wanneer men de evolutietheorie zou accepteren.³ Maar klopt dat wel? Wat verandert er precies in het huishouden van iemands geloof wanneer hij of zij overtuigd raakt van de evolutionaire geschiedenis van het leven? Toen ik studeerde, had ik een professor die verklaarde: ‘Het accepteren van de evolutietheorie is totaal irrelevant voor het christelijk geloof, want als die waar is, dan vertelt de evolutietheorie ons alleen maar *hoe* God het leven schiep op aarde. Dat is aardig om te weten, maar het heeft geen enkele repercussie voor het geloof.’ Zoals in dit boek zal blijken, is het niet helemaal zo eenvoudig. We zullen echter ook ontdekken dat het christelijk geloof bepaald niet in elkaar stort wanneer we de evolutietheorie aanvaarden, of dat alleen een afgezwakte, extreem liberale variant ervan overlevingskansen heeft.

Ik probeer in het vervolg van het boek dus zoveel mogelijk een neutrale houding aan te nemen. Daarbij zal ik echter niet krampachtig zinswendingen vermijden die de juistheid van de evolutietheorie veronderstellen. Daarom is het goed om eerst nog iets explicieter te zijn over mijn eigen achtergronden en motieven, zodat de lezer daarnaar niet hoeft te gissen.

1.2 Aanleiding en achtergrond

Laat ik om te beginnen mijn kaarten op tafel leggen. Hoe heb ik mij gedurende mijn levensloop tot de evolutietheorie verhouden? Ik ben kerkelijk opgegroeid in een zogeheten Gereformeerde Bondsgemeente, dat wil zeggen in een orthodox-gereformeerde gemeenschap binnen de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk. De sfeer ten aanzien van de oorsprongsvragen die daar hing kan misschien het best getypeerd worden als ‘latent creationistisch’. Dat creationisme lag er dus niet dik bovenop en men was er doorgaans ook niet heel expliciet over. Er bestond bij sommigen zelfs een duidelijk wantrouwen jegens de houdbaarheid van allerlei creationistische theorieën. Maar dat de eerste hoofdstukken van Genesis uitgelegd moesten worden in termen van een jonge aarde en een zesdaagse schepping, gold eigenlijk als min of meer vanzelfsprekend. De grote conflicten over schepping en evolutie in de Verenigde Staten waren achter de rug en hadden hun sporen ook in Nederland getrokken. Dit maakte dat de scheidslijnen ook te onzent wel min of meer vastlagen: orthodox-gereformeerden waren *tegen* evolutie en *voor* een zo letterlijk mogelijke lezing van de eerste hoofdstukken van Genesis.⁴ Boeken waarin, hoe voorzichtig

3 In zijn veelgeprezen studie *The Creationists. From Scientific Creationism to Intelligent Design* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2006) vertelt Ronald Numbers bijv. hoe hij eind jaren zestig van de vorige eeuw met zijn jongeardecreationisme ook zijn geloof verloor: ‘Having thus decided to follow science rather than Scripture on the subject of origins, I quickly, though not painlessly, slid down the proverbial slippery slope toward unbelief’ (13). De vraag is of dat onvermijdelijk was, of dat Numbers ook andere opties had gehad.

4 Vgl. Ab Flipse, ‘The Origins of Creationism in the Netherlands. The Evolution Debate among Twentieth Century Dutch Neo-Calvinists’, *Church History. Studies in Christianity*

ook, een andere weg gezocht werd, golden als verdacht.⁵ Zeker in de meer bevindelijke kringen waarin ik me ophield, werd echter niet veel werk gemaakt van het zoeken naar een alternatief voor de evolutietheorie. Daarvoor werd vaak leentjebuur gespeeld bij meer ‘evangelisch’ georiënteerde christenen. Willem J. Ouweneel was destijds op dit punt bijvoorbeeld een lichtend baken, net als A.E. Wilder Smith.⁶ Maar vaker nog werd volstaan met de kernachtige belijdenis van Hebr. 11:3: ‘Door het geloof zien wij in dat de wereld tot stand gebracht is door het Woord van God’ (HSV).⁷ Scheppingskennis is geloofskennis, en alles wat ze méér wil zijn, blijft hypothetisch.

Tijdens mijn studiejaar aan de Evangelische Hogeschool werd ik me er voor het eerst van bewust dat er over de oorsprongsvragen een belangrijke strijd gaande was, waaraan deze instelling mede haar oprichting te danken had. De combinatie van jongeardecreationisme en zondvloedgeologie werd hier destijds (1981) heel expliciet onderwezen.⁸ Ik raakte op dit punt niet overtuigd, maar het zou nog lang duren voordat ik tot de conclusie kwam dat we in dit jongeardecreationisme wel eens te maken zouden kunnen hebben met een gekunstelde poging om te ontsnappen aan een veel meer voor de hand liggende interpretatie van allerlei empirische gegevens. In mijn in 2004 geschreven studie over geloof en wetenschap wijs ik weliswaar het creationisme af, maar gebruik ik tegelijk noties als de beperktheid van onze wetenschappelijke kennis en de kuhniaanse paradigmatheorie om ook de evolutietheorie op afstand te houden.⁹ Deze houding

and Culture 81 (2012), 104-147; vgl. ook zijn ‘Amerikaanse geleerden van formaat die deze dingen heel anders zien. Nederlandse gereformeerden en het creationisme’, in: A. Flipse en G. Harinck (red.), *Waar komen we vandaan? Anderhalve eeuw evolutiedebat in protestants-christelijk Nederland* (Amsterdam: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, 2011), 31-39. Zie specifiek over de GKN: Hittjo Kruyswijk, *Baas in eigen Boek? Evolutietheorie en Schriftgezag bij de Gereformeerde Kerken in Nederland (1881-1981)* (Hilversum: Verloren, 2011).

5 Dit gold niet alleen voor de in synodaal-gereformeerde kringen baanbrekende publicaties van J. Lever, zoals diens *Creatie en evolutie* (Wageningen: Zomer & Keuning, 1956), maar ook voor een t.a.v. evolutie veel terughoudender studie als die van B.J. Oosterhoff, *Hoe lezen wij Genesis 2 en 3? Een hermeneutische studie* (Kampen: Kok, 1972).

6 Vgl. bijv. Willem J. Ouweneel, *Vraag het de aarde eens... Heimwee naar een verloren gegane natuur* (De Bilt: Werkgroep Christelijk Boekenweekgeschenk, 1977); A.E. Wilder Smith, *The Natural Sciences Know Nothing of Evolution* (Costa Mesa: TWFT Publishers, 1981).

7 Dit is ook het motto van een door H.J. Lam geschreven handreiking, *Schepping en evolutie*, die de Gereformeerde Bond in 2010 deed uitgaan. Deze handreiking, die o.a. de ‘geheel eigen aard’ van Gen. 1 benadrukt, lijkt ook in kringen van de Gereformeerde Bond zelf al haast weer in vergetelheid te zijn geraakt.

8 Zie m.n. J.A. van Delden, *Schepping en wetenschap* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1977).

9 Vgl. Gijsbert van den Brink, *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004), 297-298; 77. Ik sympathiseer in dit boek ook met de theorie van intelligent ontwerp (140, 162), en doe dat nog steeds – zolang deze niet opgevat wordt als een alternatief voor de wetenschappelijke evolutietheorie, maar als alternatief voor een levensbeschouwelijk evolutionisme dat elke vorm van doelgerichtheid ontkent.

veranderde in de tweede helft van het vorige decennium onder invloed van gesprekken die ik voerde met christelijke natuurwetenschappers als de Delftse moleculair biofysicus Cees Dekker, en ook op basis van publicaties waarin zij hun denken over geloof en evolutie uiteenzetten.¹⁰ Ik herinner me nog het moment – het was tijdens een studiekringavond in Baambrugge – waarop het voor het eerst tot me doordrong dat de evolutietheorie dus ook weleens gewoon correct kon zijn. Er waren talloze aanwijzingen voor. Het was op dat moment dat ik me voornam, zodra zich een gelegenheid zou voordoen, de theologische consequenties daarvan nader te onderzoeken. Dit boek is daarvan het resultaat.

Hoe denk ik er op dit moment over? Ik ben niet van mening dat de evolutietheorie ‘bewezen’ is – ieder die stelt dat ze niet bewezen is, heeft in mijn ogen dan ook bij voorbaat gelijk. ‘Bewijzen’ is een sterk woord, dat in feite alleen in disciplines als logica en mathematica in eigenlijke zin aan de orde is. Wel lijkt mij dat de evolutietheorie (en wat we daar precies onder moeten verstaan volgt dus in hoofdstuk 2), wanneer we daar zo onbevangen mogelijk naar proberen te kijken in het licht van al het empirisch materiaal dat door de jaren heen op tafel gekomen is, gewoon heel sterke papieren heeft. Haar papieren zijn in elk geval vele malen sterker dan die van welk alternatief dan ook. Dat wil niet zeggen dat het laatste woord erover gezegd is. Ieder zal ook moeten toegeven dat we enorm veel dingen eenvoudigweg nog niet weten. Bescheidenheid is in dit opzicht dan ook een belangrijke deugd. Het is zeker denkbaar, en zelfs waarschijnlijk, dat de huidige evolutietheorie op termijn ingehaald zal worden door een betere – preciezer en meer gedifferentieerde – verklaring voor het ontstaan van de enorme diversiteit aan levensvormen die het leven op aarde kenmerkt. Maar het lijkt uitgesloten dat de klok daarbij teruggedraaid wordt, omdat bij zogeheten paradigmawisselingen de verworvenheden van het oude paradigma – de redenen waarom men het ooit aanvaardde – doorgaans meegenomen worden in het nieuwe, dat over een grotere verklarende kracht beschikt.

Als geïnteresseerde leek stel ik verder vast dat de evolutietheorie gedurende de laatste ruim 150 jaar over een groot uithoudingsvermogen bleek te beschikken. Om Mark Twains kwinkslag te parafraseren: voorspellingen over haar ophanden zijnde dood bleken keer op keer overdreven.¹¹ In

10 Zie Cees Dekker, Ronald Meester en René van Woudenberg (red.), *Schitterend ongeluk of sporen van ontwerp? Over toeval en doelgerichtheid in de evolutie* (Kampen: Ten Have, 2005); dezelfde (red.), *En God beschikte een worm. Over schepping en evolutie* (Kampen: Ten Have, 2006); en het laatste deel van deze trilogie: Cees Dekker, René van Woudenberg en Gijsbert van den Brink (red.), *Omhoog kijken in platland. Over geloven in de wetenschap* (Kampen: Ten Have, 2007).

11 Het verhaal gaat dat Mark Twain, toen in 1897 een Amerikaanse krant ten onrechte een *in memoriam* over hem publiceerde, vanuit Londen fijntjes liet weten dat ‘the reports of my death are greatly exaggerated’. Voor de ware toedracht (en bronnen) zie www.thisdayin-quotes.com/2010/06/reports-of-my-death-are-greatly.html (laatst bezocht 11 januari 2017).

plaats van ten onder te gaan aan de vele crises die haar zijn toegeschreven,¹² heeft ze meer en meer een gevestigde status verworven in de natuurwetenschappen – en die plaats is de laatste decennia nog weer steviger geworden als gevolg van de zogenoemde genetische revolutie. Ook veel christenen die actief zijn in de (natuur)wetenschappen accepteren de evolutietheorie zonder reserve. Blijkbaar zijn zij ervan overtuigd geraakt dat deze veruit de meest voor de hand liggende kandidaat is als het gaat om het verklaren van de verbazingwekkende diversiteit van het leven op aarde, de variëteiten, overeenkomsten en onderlinge afhankelijkheid van de verscheidene soorten, alsook van allerlei andere biologische en zelfs culturele fenomenen. Die houding kan natuurlijk op een weinig kritische instelling teruggaan. Goede wetenschappers zijn niet per definitie ook goede denkers. Maar voor wie dit soort gegevens zo onbevangen mogelijk onder ogen wil zien, is het moeilijk te geloven dat de evolutietheorie een complot is van atheïstische intellectuelen (zoals men soms suggereert) of een collectieve dwaling die op enig moment in de toekomst alsnog vervangen zal worden door de ‘eenvoudige bijbelse waarheid’ (doorgaans opgevat in termen van het jongeaardecreationisme). Christenen moeten uitkijken met selectief winkelen in de wetenschap, door theorievorming die niet goed in het eigen straatje past in twijfel te trekken met een beroep op de beperktheid en voorlopigheid van wetenschappelijke theorieën. Die beperktheid en voorlopigheid zijn er zeker, maar het geeft geen pas zich daar enkel in zo’n situatie op te beroepen terwijl men tegelijkertijd toch wel graag gebruik wil maken van de meest geleerde artsen en de nieuwste wetenschappelijke technieken wanneer men bijvoorbeeld ernstig ziek wordt.¹³

Paus Johannes Paulus II gaf mijns inziens de evolutietheorie het krediet dat haar toekomt toen hij nuchter vaststelde dat de vele gegevens die onafhankelijk van elkaar in haar richting wijzen niet gezocht of gekunsteld zijn, maar een belangrijk argument vormen ten gunste ervan: ‘Het is (...) opmerkelijk dat deze theorie zich geleidelijk aan heeft opgelegd aan het denken van de onderzoekers, ten gevolge van een reeks ontdekkingen in diverse wetenschappelijke disciplines. De overeenkomst – die gezocht noch uitgelokt is – van de resultaten van onderzoekingen, die onafhankelijk van elkaar zijn uitgevoerd, vormt op zich al een veelbetekenend argu-

12 Vgl. recentelijk nog Michael Denton, *Evolution: Still a Theory in Crisis* (Seattle: Discovery Institute, 2016). Overigens doelt men in dit soort contexten met ‘evolution’ doorgaans specifiek op natuurlijke selectie als allesverklarend mechanisme, niet op gemeenschappelijke afstamming.

13 Soms wordt in dit verband een onderscheid gemaakt tussen experimenteel-herhaalbare wetenschap en historisch onderzoek, waarbij de evolutietheorie dan tot deze ‘softere’ categorie gerekend wordt. Maar ook historische aanspraken (zoals dat de Eerste Wereldoorlog daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, dat Alexander de Grote echt heeft geleefd, enz.) hebben vaak uitstekende papieren die door christenen evenmin in twijfel getrokken worden als door anderen.

ment ten gunste van deze theorie.’¹⁴ Om dit soort redenen, die we in het volgende hoofdstuk nog wat concreter zullen bezien, ben ik ook persoonlijk geneigd de evolutietheorie in de kern te aanvaarden. Bij die kern denk ik dan aan het gedurende een zeer lange tijdsperiode op aarde verschijnen van steeds complexere levensvormen alsook aan de theorie van gemeenschappelijke afstamming – niet per se aan de opvatting dat het mechanisme van natuurlijke selectie het enige of belangrijkste verklarende principe voor dit alles is.¹⁵ Ik *omarm* de evolutietheorie niet in de zin dat ik er emotioneel aan gehecht zou zijn, maar ik *accepteer* haar wel als de meest plausibele wetenschappelijke verklaring van dit moment voor de biodiversiteit op aarde.¹⁶

Nu kan ik het natuurlijk mis hebben: ik ben niet alleen net als ieder ander een feilbaar mens, maar ook nog eens geen natuurwetenschapper en dus een leek op dit gebied. Daarom is het, zoals gezegd, ook niet mijn bedoeling (een bepaalde versie van) de evolutietheorie krachtig te verdedigen, al zal ik in hoofdstuk 2 wel verduidelijken waarom ze zo sterk staat dat ook theologen haar niet langer moeten negeren of wegwuiven. Geen enkel gedeelte uit dit boek staat of valt echter met mijn hierboven omschreven persoonlijke kijk op de evolutietheorie. Alles staat of valt met haar *relevantie* als een belangrijke en invloedrijke theorie, waar jongeren en ouderen – ook uit de christelijke gemeente – hoe dan ook mee te maken krijgen en zich toe moeten verhouden. Als theoloog beschouw ik het als mijn taak om de theologische kwesties die zich daarbij voordoen te doordenken met het oog op wat men ‘realistisch prijslabelen’ zou kunnen noemen. De vragen die ik stel, zijn dus van het type: stel je eens voor dat de evolutietheorie waar was, wat zou dat dan betekenen voor de leerstellingen x, y en z?

Het mag dus duidelijk zijn dat er voor degenen die om welke reden dan ook sceptisch staan tegenover de evolutietheorie, geen reden is dit boek te beschouwen als zijnde geschreven door een ‘tegenstander’. Want ook als men zelf geen aanhanger is van evolutie, geldt dat de meesten van ons collega’s, vrienden of zelfs geliefden hebben die dat wel zijn. Wat betekent dat, of wat zou dat moeten betekenen voor hen en voor hun geloof? Welke

14 Johannes Paulus II, ‘Over de evolutieleer. Ter gelegenheid van de plenaire zitting van de Pauselijke Academie voor Wetenschappen’, (22 oktober 1996), §4; zie www.rkdOCUMENTEN.nl/rkddocs/index.php?mi=600&doc=1205 (laatst bezocht 2 januari 2017).

15 In een samen met Jeroen de Ridder en René van Woudenberg geschreven paper ‘The Epistemic Status of Evolutionary Theory’, verschenen in het Amerikaanse tijdschrift *Theology & Science* (vol. 15, 2017), gaan we nader in op de zekerheidsgraden die o.i. aan de diverse onderdelen van de neodarwinistische synthese toegekend kunnen worden.

16 Vgl. Norman C. Nevin (red.), *Should Christians Embrace Evolution? Biblical and Scientific Responses* (Phillipsburg: P&R Publishing, 2011); het antwoord op deze titelvraag is waarschijnlijk ‘nee’ (omarmen hoeft niet), maar dat sluit niet uit dat christenen evolutie wellicht moeten *accepteren*. Vgl. de titel van Denis O. Lamoureux’ populaire boekje, die het onderscheid helder maakt: *I Love Jesus and I Accept Evolution* (Eugene: Wip & Stock, 2009).

onderdelen uit het overgeleverde geloofsgoed kunnen zij oprecht en consequent blijven onderschrijven en waar moeten ze wellicht revisies aanbrengen – en hoe verstrekkend zijn die? Maar we kunnen deze vragen ook vanuit een constructiever perspectief stellen: hoe kunnen christenen, voor wie de Bijbel en de leer- of belijdenstraditie van de kerk als richtsnoer van het geloof dienen, lering trekken uit zo'n verbluffend fenomeen als het evolutionaire proces? Meer nog: hoe kunnen zij zichzelf en anderen helpen dit proces te duiden en te bevragen op Gods betrokkenheid erbij? Zonder God – daar hebben oude en nieuwe atheïsten gelijk in – blijft het evolutionaire proces immers een ongelooflijk verspillend en doelloos gebeuren. Wil er enige hoop in te ontwaren zijn, dan zal die moeten ontspringen aan het geloof dat de God en Vader van Jezus Christus op de een of ander manier met deze wereld op weg is naar zijn Koninkrijk.

Voor mijzelf is deze constructieve (in plaats van defensieve) manier van omgaan met de onderhavige vragen de laatste jaren bepalender geworden. Ik heb dan ook niet de indruk dat mijn geloofsleven ernstig geleden heeft onder de gedachte dat de evolutietheorie weleens correct zou kunnen zijn. Net als voorafgaand aan de omslag in mijn denken over de oorsprongsvragen – want een omslag was het toch wel – ga ik als theoloog en voormalig predikant in de Protestantse Kerk nog altijd met grote regelmaat en vreugde voor in kerkdiensten teneinde het evangelie van Jezus Christus door te geven en te doordenken met wie daar maar wil zijn. Meestal gebeurt dat in gemeenten die zich verwant weten met de Gereformeerde Bond of flankerende orthodoxe stromingen; in meer vrijzinnige gemeenten wil men mij doorgaans niet graag horen. Daarmee heb ik hopelijk genoeg over mijzelf geschreven. Het wordt tijd om wat nader in te gaan op de eerste van de twee begrippen die in de ondertitel van dit boek figureren: christelijk geloof.

1.3 Christelijk geloof

Het woord 'evolutietheorie' is natuurlijk een vage term – evolutietheorieën zijn er in soorten en maten. In het volgende hoofdstuk zal ik nader ingaan op wat ik er in dit boek precies onder versta. Daarnaast is het echter van belang dat we enigszins helder hebben wat we verstaan onder het andere kernbegrip uit de ondertitel van dit boek: christelijk geloof. Daarover hebben mijn collega Kees van der Kooi en ik een tamelijk uitvoerige studie geschreven, zodat ik er hier kort over meen te kunnen zijn.¹⁷ Iedere die wil weten hoe we tegen specifieke onderdelen van de christelijke leer aankijken, kan immers daar terecht. Wat er hier voor een goed begrip van dit boek over gezegd moet worden, is het volgende. Christelijk geloof is – eigenlijk haast per definitie – *orthodox*-christelijk geloof, zoals dat gedefini-

17 Zie G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012; 5^e druk 2015).

eerd wordt door de grote concilies en besluiten van de ongedeelde kerk. Vooral de ‘moeilijke’ besluiten over triniteitsleer en christologie die genomen zijn op de concilies van Nicea, Constantinopel en Chalcedon zijn in dit verband bepalend: Jezus van Nazareth is niet slechts een bewonderenswaardig mens (men hoeft geen christen te zijn om dat te geloven), maar God in ons midden. Hij is van eeuwigheid af één met God de Vader en de Heilige Geest, maar werd mens om ons eeuwig behoud te bewerkstelligen uit de zee van ellende en schuld waarin wij mensen onszelf gestort hebben. Tegelijk bleef Hij ook tijdens zijn incarnatie ‘volkomen en waarachtig God’. Christelijk geloof draait van begin tot eind om deze persoon van Jezus Christus aan wie het zijn naam ontleent. De Heilige Schrift, de kerkelijke confessie en het ambt zijn de grote coördinaten die het veld van dit geloof in Jezus Christus afbakenen en de aard ervan nader bepalen.¹⁸

We kiezen in dit boek dus niet voor de gemakkelijke weg van het zo vaag of algemeen mogelijk voorstellen van wat christelijk geloof inhoudt. Als we het begrip maar ver genoeg oprekken, is het geen wonder wanneer de evolutietheorie er geen enkel probleem meer voor oplevert. Meer vrijzinnig georiënteerde christenen zien dan ook vaak geen problemen.¹⁹ Die problemen zie ik wel – de hoofdstukken die in dit boek volgen, getuigen daarvan. De vraag is echter of ze onoverkomelijk zijn. Dat zal moeten blijken. Wat mij betreft is de uitdaging in elk geval om te laten zien of en zo ja hoe een *orthodoxe* vorm van christelijk geloof kan samengaan met acceptatie en verwerking van de evolutietheorie. Tot dusver schoven theologen en andere gelovigen die overtuigd raakten van evolutie vaak op in de richting van een meer vrijzinnig soort christendom.²⁰ Dat hing zonder twijfel samen met complexe sociale processen en mechanismen; wanneer men geen herkenning en erkenning vindt bij orthodoxe geloofsgenoten, dan schuift men theologisch en geloofsmatig haast vanzelf op in de richting van hen bij wie die herkenning en erkenning er wel is. Op die manier lukt het de meer orthodoxe hoofdstroom van de kerk echter niet om tot een constructieve verhouding met de wetenschappelijke evolutietheorie te komen.

18 Zie A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige Geest* (Zoetermeer: Meinema, 2012), 195-391, en vgl. mijn ‘Triangular Authority: Scripture, Tradition, and the Church’, in: Jan Jorrit Hasselaar en Peter-Ben Smit (red.), *An Ongoing Conversation. The Green Patriarch in the Netherlands* (Amersfoort: Old Catholic Church of the Netherlands, 2015), 76-79.

19 Of ze zien er juist zoveel dat het geloof er geheel onder bezwijkt, zoals het geval lijkt bij Carel ter Linden, *Wat doe ik hier in Godsnaam? Een zoektocht* (Utrecht: Arbeiderspers, 2013). Zie verder hierover hfst. 8.

20 Men denke bijv. aan de levensgang van H.M. Kuitert. Voor enkele vroege voordrachten van zijn hand (1963 en 1966) over schepping en evolutie, zie H.M. Kuitert, *Anders gezegd. Een verzameling theologische opstellen voor de welwillende lezer* (Kampen: Kok, 1974), 7-62.

De titel van dit boek drukt de hoop uit dat het als het erop aankomt anders kan. *En de aarde bracht voort* is een bijbelcitaat. Het is niet een heel bekend citaat – het zinnetje zal vaak gedachteloos zijn voorgelezen of over het hoofd gezien – maar het is wel een letterlijk citaat. Althans: in de meeste recente vertalingen vindt men het niet letterlijk zo meer terug, maar dat geldt wel voor de oude Statenvertaling. Daar vindt men in Genesis 1:12 de tekst: ‘En de aarde bracht voort grasscheutjes, kruid zaadzaaiende naar zijn aard, en vruchtdragend geboomte, welks zaad daarin was, naar zijn aard. En God zag, dat het goed was.’ Even verderop, in de verzen 21 en 24, lezen we dat ook de wateren allerlei organismen voortbrachten en dat de aarde niet alleen flora maar ook fauna voortbracht: ‘De aarde bringe levende zielen voort, naar haar aard, vee, en kruipend, en wild gedierte der aarde, naar zijn aard! En het was also.’ Als laatste is het vervolgens de mens die, meer rechtstreeks bij God vandaan, op aarde verschijnt (vers 26).

De schrijver van Genesis 1 benadrukt dus hoe diepgaand het leven van planten en dieren verbonden is met de aarde, zozeer zelfs dat het uit de aarde opkomt. Daarbij lijkt hij een soort opklimmende lijn te ontwaren van planten via kleine en grote dieren naar de mens – en uiteindelijk naar de *sabbat*, die verwijst naar God zelf. Ook de evolutietheorie onderstreept de diepgaande verbondenheid van alle aardse levensvormen met de organische en anorganische materie: wij zijn uiteindelijk één met de aarde – uit stof genomen en bestemd om tot stof terug te keren (vgl. Gen. 3:19). We zijn net als de aarde gemaakt uit sterrenstof en onze moleculen zullen straks ook door diezelfde aarde weer worden opgenomen.²¹ De evolutietheorie laat eveneens zien hoe het totale scheppingsproces op een bepaalde manier uitloopt op het op aarde verschijnen van de mens. Ook dat komt dus overeen met de lijn die door Genesis 1 loopt. Voeg daarbij dat de evolutietheorie *niet*, zoals vaak gedacht wordt, mede tot inhoud heeft dat het leven spontaan is ontstaan; ze heeft slechts betrekking op de ontwikkeling van het leven – evolutie betekent ‘ontwikkeling’²² – en niet op het ontstaan ervan. Wat dat betreft past ze dus prima bij het geloof dat God de uiteindelijke Bron van het leven is zoals Genesis 1 ons dat aanreikt.

Nu zou het natuurlijk veel te gemakkelijk zijn om op basis van een paar van dit soort overeenkomsten met enige triomfantelijkheid te concluderen tot het samengaan van Bijbel en evolutie. Daar zouden niet alleen onmiddellijk allerlei verschillen tegenover gesteld kunnen worden (de mens komt in Genesis 1 bijvoorbeeld niet voort uit de dieren; en in Genesis 2 worden de dieren zelfs ná de mens geschapen), maar het zou bovendien veronder-

21 Vgl. het zeer informatieve boek van René Franssen, *Gevormd uit sterrenstof. Schepping, ontwerp en evolutie* (Vaassen: Medema, 2009), 49.

22 De term gaat terug op het Latijnse werkwoord *evolvere*, letterlijk: uit-rollen (de automerknaam Volvo, ‘ik rol’ is afkomstig van hetzelfde werkwoord).

stellen dat de evolutietheorie als het ware impliciet al opgesloten ligt in de Bijbel – een benadering die we in hoofdstuk 4 als ‘concordistisch’ van de hand zullen wijzen. Dat is dus niet wat de titel van dit boek bedoelt uit te drukken. Wel wijst deze op wat ik elders ‘consonantie’ genoemd heb: het soms onverwacht samenklinken van stemmen uit de Bijbel met wat we uit het boek van de natuur opvangen.²³ Dat soort consonantie is belangrijk als we enerzijds de Bijbel en de wijsheid die daarin opgeslagen ligt serieus willen nemen en anderzijds onze ogen niet willen sluiten voor wat hedendaags wetenschappelijk onderzoek lijkt op te leveren. Deze consonantie neemt de dissonantie die er ook is weliswaar niet weg – vandaar ook dit boek – maar laat zien dat er toch niet over de hele linie sprake is van een op gespannen voet met elkaar staan van Bijbel en evolutie. De consonantie drukt de hoop uit dat het mogelijk is om datgene waar het in het christelijk geloof om gaat, ook tot uitdrukking te brengen in het evolutionaire wereldbeeld van onze tijd. Het christelijk geloof heeft immers al heel wat wereldbeelden overleefd – en meestal niet door ze te negeren, maar juist door erop in te gaan en de eigen boodschap in termen ervan uit te drukken. Het christelijk geloof is nu eenmaal missionair van aard.

Met de thematiek van dit boek staat dus ook een eminent missionair belang op het spel. Hoe communiceren we het evangelie in een van wetenschap doordrenkte wereld? Hoe worden we daarbij, om Paulus te parafrazeren (1 Kor. 9:19-22), de evolutionisten een evolutionist? Is het mogelijk om op een geloofwaardige manier het christelijk geloof over te dragen aan wie (impliciet of expliciet) geloven dat wij mensen, evenals al het leven op aarde, een evolutionaire geschiedenis hebben en voor wie het een absurde gedachte is deze visie los te laten? Of moeten we er bij hen toch maar op aandringen dat ze om te beginnen de evolutietheorie vaarwelzeggen, omdat ze alleen dan in staat zijn de boodschap van het evangelie te aanvaarden? Of zou het – nog weer een andere mogelijkheid – strategischer zijn het onderwerp pas bespreekbaar te maken op de wat langere termijn, zodat we na verloop van tijd alsnog dit restant uit hun voormalige omgekeerde denkwereld kunnen corrigeren? Maar dat laatste zou iets onwaarschijnlijk hebben. Hoe dan ook, of men als christen nu zelf al of niet wat opheeft met de evolutietheorie, we voelen wel aan dat hier sowieso belangrijke vragen liggen.

Die vragen liggen er mijns inziens evenzeer waar het gaat om de overdracht van het geloof aan een nieuwe en jongere generatie. Ik denk in dit verband speciaal (maar niet uitsluitend) aan studenten die vanuit een christelijk milieu hun weg moeten vinden aan de academie. Hoe rusten we hen toe, wat geven we ze mee? Mijn eigen motivatie om dit boek te schrijven

23 Gijsbert van den Brink, *Tussen conflict en consonantie. Fundamentealtheologische kanttekeningen bij de verhouding van geloof en wetenschap* (Amsterdam: Vrije Universiteit, 2015).

kan in dit verband niet beter verwoord worden dan met een prachtig citaat van de Schotse presbyteriaanse filosoof James McCosh (1811-1894), die we in hoofdstuk 3 zullen tegenkomen als ‘president’ (rector) van de universiteit van Princeton en die als zodanig een bijzondere verantwoordelijkheid ervoer ten opzichte van zijn studenten:

Ik heb er altijd een bijzondere gevoeligheid voor gehad dat het ongenueerde wraken van evolutie vanuit zovele kansels, tijdschriften en seminaries sommigen van onze meer bedachtzame jongeren tot ongeloof kan drijven, omdat ze overal in de natuur geleidelijke ontwikkeling aantreffen, en tegelijkertijd van hun mentoren te horen krijgen dat ze als christen niet in evolutie kunnen geloven. Het doet mij enorm goed te merken dat, door hun te laten zien hoe evolutie past in het handelen van God, ik hun liet zien dat dit niet onverenigbaar was met het geloof, en hen zodoende in staat stelde hun weg in de wetenschap te vervolgen en toch hun geloof in de Bijbel te behouden.²⁴

1.4 Een protestants probleem?

In de vorige paragraaf definieerden we christelijk geloof in breedkatholieke termen, verwijzend naar besluiten en ‘krijtlijnen’ die in de periode van de Vroege Kerk vastgesteld werden.²⁵ We moeten daar nu, in tweede instantie, nog wat verder op doorgaan. De katholieke kerk van de eerste eeuwen is na verloop van tijd helaas immers uiteengevallen in tal van tradities en denominaties. Die kennen elk zo hun eigen geschiedenis en ook hun eigen verhouding tot wetenschappelijk onderzoek in het algemeen en de evolutietheorie in het bijzonder. Mijn eigen achtergrond bevindt zich, zoals al duidelijk werd, in een van de grotere kerkfamilies die in de zestiende eeuw ontstaan zijn, namelijk de gereformeerde. Historisch gezien treft men binnen de gereformeerde traditie relatief sterke weerstanden aan tegen de evolutietheorie. Hoewel het christelijk gemotiveerde wantrouwen en verzet jegens evolutie ook in andere kerkfamilies (bijvoorbeeld de oosters-orthodoxe) wel voorkomt, lijkt het toch nergens zo geprononceerd en gearticuleerd uitgewerkt te zijn als onder gereformeerden.

Het is bijna een gemeenplaats om te zeggen dat neodarwinistische evolutie een gevoelig onderwerp blijft onder orthodox-gereformeerde en evangelicale christenen. Het debat is sterk gepolariseerd onder invloed van grote critici van de evolutietheorie aan de ene kant en assertieve voor-

24 James McCosh, *The Religious Aspect of Evolution* (New York: Charles Scribner, 1890), vii. Ik vond dit citaat bij Hans Schwarz, *Vying for Truth – Theology and the Natural Sciences from the 17th Century to the Present* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014), 76-77.

25 Vgl. voor het beeld van de krijtlijnen C. van der Kooi, *Hinkelen binnen de lijnen. Enkele krijtstroken voor een christologie* (Kampen: Kok, 1999).

standers ervan aan de andere. Met name in de Verenigde Staten hebben beide groepen – en ook middengroepen zoals de intelligentdesignbeweging – hun eigen zeer actieve organisaties, die soms ook beschikken over aanzienlijke financiële middelen. Maar ook in andere landen met van huis uit een relatief groot aandeel gereformeerden, zoals Nederland, zijn de debatten tussen christenen over de oorsprong van biologische diversiteit en van de menselijke soort vaak fel van toon en emotioneel geladen. Nog maar kortgeleden leidde de publicatie van een kinderboek waarin de evolutietheorie in eenvoudige termen verwerkt was tot de oprichting van een nieuw instituut dat de Bijbel nadrukkelijk wil zien als ‘de bron van kennis over ons verleden, ons heden en onze toekomst’. Hoewel de evolutietheorie niet expliciet genoemd wordt, is duidelijk dat het verzet vooral daartegen gericht is.²⁶

Opmerkelijk genoeg is er nog niet zoveel onderzoek gedaan naar de specifieke verhouding tussen de gereformeerde theologie en de evolutietheorie, terwijl er bijvoorbeeld wel het nodige materiaal voorhanden is over de rooms-katholieke omgang ermee.²⁷ Hoewel er de laatste tijd de nodige boeken verschenen zijn waarin de problematiek benaderd wordt vanuit een evangelicaal *Anliegen*, ken ik slechts één studie die dat specifiek vanuit gereformeerd perspectief doet.²⁸ In de Engelstalige pendant van het onderhavige boek richt ik me daarom specifiek op de verhouding tussen de gereformeerde theologie en de evolutietheorie.²⁹ In deze Nederlandse uitgave, die een wat minder technisch karakter draagt en op een wat breder publiek gericht is, gebeurt dat niet of in elk geval minder expliciet. Toch is het wel goed om even stil te staan bij de vraag hoe het komt dat juist protestanten,

26 Vgl. Corien Oranje en Cees Dekker, *Het geheime logboek van topnerd Tycho* (Heerenveen: Jongbloed, 2015); en voor het in reactie daarop opgerichte Logos Instituut (www.logos.nl). De geciteerde formulering roept nogal wat vragen op, zoals: Wat betekent het bepalend lidwoord ‘de’ hier – is de Bijbel de enige bron van zulke kennis of mogen we ook kennis verwachten van onderzoek naar de natuur? En is de kennis die de Bijbel bevat niet van heel specifieke aard, namelijk geloofskennis en geen wetenschappelijke kennis?

27 Zie bijv. Louis Caruana, *Darwin and Catholicism. The Past and Present Dynamic of a Cultural Encounter* (Londen: T&T Clark, 2009) en Jack Mahoney, *Christianity in Evolution. An Exploration* (Washington DC: Georgetown University Press, 2011), 1-8. Constructieve voorstellen om de verhouding tussen evolutie en geloof theologisch te doordenken vindt men, sinds Pierre Teilhard de Chardin er ooit mee begon, nog altijd bovengemiddeld vaak bij rooms-katholieke auteurs, zoals momenteel bij Celia Deane-Drummond, Denis Edwards, John Haught, Jack Mahoney, Stephen Pope en anderen.

28 Deborah B. en Loren D. Haarsma, *Origins. A Reformed Look at Creation, Design and Evolution* (Grand Rapids: Faith Alive, 2007). Opmerkelijk is echter dat in de herziene editie van dit boek de concentratie op de gereformeerde traditie is verdwenen, zoals blijkt uit de gewijzigde titel: *Origins. Christian Perspectives on Creation, Evolution, and Intelligent Design* (2011).

29 Gijsbert van den Brink, *Reformed Theology and Evolutionary Theory* (Grand Rapids: Eerdmans, 2018).

en dan weer specifiek gereformeerden, extra moeite lijken te hebben om tot een constructieve verhouding tot de evolutietheorie te komen. Daar waar Galilei wel gezien wordt als het grote trauma van de Rooms-Katholieke Kerk, lijkt het billijk om Darwin te beschouwen als het even grote trauma van het protestantisme. Komt dat misschien door bepaalde specifieke protestantse of ‘calvinistische’ overtuigingen die in het geding zijn – overtuigingen waar andere christenen zich niet aan gebonden weten?

Inderdaad is het verleidelijk om er op die manier naar te kijken, in aansluiting bij voorstellen die in het verleden wel gedaan zijn over wat die specifiek-calvinistische overtuigingen dan zijn. De laatste tijd is men in het theologiehistorisch onderzoek echter nadrukkelijk van deze benadering teruggekomen. Het blijkt namelijk dat het eigene van de gereformeerde theologie niet zomaar gekoppeld kan worden aan een bepaald uniek ‘centraal dogma’ dat ze hooghoudt. Vaak is in dit verband de predestinatie- of voorbeschikkingsleer genoemd, maar die is niet minder aanwezig in andere delen van de wereldkerk, vooral daar waar de invloed van Augustinus groot is. Bovendien is gereformeerde theologie te veelzijdig om geheel vanuit één gezichtspunt te kunnen worden begrepen. Omgekeerd komen zaken als een uitgewerkte verbondsleer weer niet in alle vormen van gereformeerde theologie voor, zodat ook deze niet als onderscheidend kenmerk kan gelden. Evenmin kan men het specifiek-gereformeerde koppelen aan een bepaalde persoon. Want terwijl bijvoorbeeld het lutheranisme geheel en al teruggaat op Luther, is Calvijn in de gereformeerde traditie eerder een *primus inter pares*, of zoals Richard Muller het uitdrukt ‘one second-generation codifier among others’.³⁰ Anders dan de lutherse traditie met haar éne *Confessio Augustana* (1530) kenmerkt de gereformeerde traditie zich ook nog eens door een veelheid aan onderling licht verschillende (zij het elkaar niet tegensprekende) belijdenisgeschriften, die in verschillende regio’s uiteenlopende vormen van gezag hebben gekregen.

Dit alles betekent echter niet dat de identiteit van de gereformeerde theologie diffuus zou zijn, of grenzeloos pluraal. Er valt wel degelijk iets concreets over te zeggen, zij het dan niet in termen van exclusieve leerstellingen of *founding fathers* als wel in termen van wat in het Engels een *stance* heet: een grondhouding van waaruit het geheel van de christelijke leer benaderd wordt. Elders hebben we geprobeerd die *stance* nader te omschrijven vanuit het beroemde adagium waarvan niemand de herkomst precies weet, maar dat wel in talloze bronnen herhaald en geparafraseerd is en dat dus blijkbaar veel herkenning opriep: *ecclesia reformata quia semper reformandum secundum verbum Dei*.³¹ Ofwel: een gereformeerde

30 Richard A. Muller, *Calvin and the Reformed Tradition* (Grand Rapids: Baker Academic, 2012), 68. Zie ook Willem J. van Asselt, ‘Calvinism as a Problematic Concept in Historiography’, *International Journal of Philosophy and Theology* 74 (2013), 144-150.

31 Zie over de geschiedenis van deze formule bijv. Emidio Campi, “‘Ecclesia semper re-

kerk moet altijd weer ge-re-formeerd worden naar het Woord van God. In dat adagium bevindt zich enerzijds een onveranderlijk ankerpunt: het Woord van God – waaronder in dit verband de Bijbel verstaan moet worden. Tegelijk zit er een heel dynamisch element in, want met dat Woord van God zijn we blijkbaar nooit klaar en het is ook nooit met ons klaar; het blijft altijd een appèl op ons doen en doet ons telkens opnieuw kritisch naar onszelf en onze eigen gewoontes kijken, opdat we die in het licht ervan zullen herzien. Er is dus ook geen kerkelijk gefixeerde uitleg van de Bijbel mogelijk waarmee we voor altijd kunnen volstaan.³²

Juist dat beweeglijke aspect biedt hoop als het gaat om de omgang met de evolutietheorie: kan het zijn dat ook die ons helpt om nog beter te verstaan waar het in de Bijbel wel en waar het niet op aankomt? In elk geval zijn gereformeerde christenen altijd bereid geweest om lastige kwesties opnieuw onder de loep te nemen en te heroverwegen in het licht van de Schrift, in plaats van de traditionele antwoorden als vanzelfsprekend te beschouwen. Maar juist het vaste oriëntatiepunt van de Bijbel roept uiteraard ook vragen en problemen op in verband met de evolutietheorie. Terwijl de Bijbel in het geheel van de christelijke kerk een bepalende rol speelt, kenmerkt het protestantisme zich door een nog nadrukkelijker commitment ten aanzien van de Bijbel, omdat protestanten er van huis uit de enige gezagsbron in zien. Lutheranen kunnen dit *sola Scriptura* dan nog weer toespitsen op een bepaalde kern vanwaaruit men de hele Bijbel leest (namelijk de rechtvaardigingsleer); in de gereformeerde traditie geldt nadrukkelijk het geheel van de Schrift (*tota Scriptura*), van Genesis tot en met Openbaring, in al haar variëteit als bron en norm van het geloof.

De specifieke grondhouding die de gereformeerde traditie kenmerkt, brengt dus bepaalde ‘commitments’ met zich mee. Om te beginnen betreft dat deze hartstochtelijke liefde voor de Bijbel, gepaard aan een verlangen om het eigen leven en denken telkens weer van daaruit vorm te geven. Als pendant van dit commitment kent de gereformeerde theologie ook een belangrijk ‘concern’ (punt van zorg), namelijk dat geen andere instanties of machten (zoals kerkelijke tradities) zich als autoriteit in de kerk zullen opwerpen. Vanuit het genoemde adagium kunnen we vervolgens ook andere speciale accenten en zorgpunten in de gereformeerde theologie begrijpen.

formanda”. Metamorphosen einer altehrwürdigen Formel’, *Zwingliana* 37 (2010), 1-19; J.N. Mouthaan, ‘Ecclesia semper reformanda – modern of premodern?’, *Documentatieblad Nadere Reformatie* 38 (2014), 86-89; Fred van Lieburg, ‘Dynamics of Dutch Calvinism: Early Modern Programs of Further Reformation’, in: Gijsbert van den Brink en Harro M. Höpfl, *Calvinism and the Making of the European Mind* (Leiden: Brill, 2014), 44-46.

32 Zie uitvoeriger over het boven- en onderstaande Gijsbert van den Brink en Johan Smits, ‘The Reformed Stance: Distinctive Commitments and Concerns’, *Journal of Reformed Theology* 9 (2015), 325-347. De notie van een *stance* is in dit verband ontleend aan Bas C. van Fraassen, *The Empirical Stance* (New Haven: Yale University Press, 2002).

Wanneer men bijvoorbeeld de hele Bijbel serieus wil nemen, inclusief het Oude Testament, dan komt al gauw het kernbegrip ‘verbond’ bovendrijven – weliswaar niet automatisch en overal, maar toch wel zo natuurlijk dat men zich er niet over hoeft te verbazen. Opmerkelijk is verder ook de aanduiding van de Bijbel als het Woord van *God*. Natuurlijk was men zich er wel van bewust dat mensen door en door betrokken waren geweest bij de totstandkoming ervan, maar bepalend achtte men toch dat God zelf zich in de Bijbel laat kennen. Deze theocentrische gerichtheid blijkt ook uit een speciale aandacht en zorg voor de soevereiniteit, majesteit en eer van God. Deze kon soms zo sterk aangezet worden dat men tot aan de rand van een metafysisch monisme ging (dat ook het kwaad uiteindelijk aan God moet toeschrijven). Het accent op Gods voorzienigheid en verkiezend handelen laat zich van hieruit begrijpen, evenals een radicale leer van zonde en genade: de zonde wordt zo donker mogelijk getekend om Gods genadige toewending des te helderder te laten oplichten.³³

Nogmaals, het gaat bij geen van deze noties om geloofsgoed dat men exclusief bij gereformeerden aantreft. De gereformeerde reformatoren wilden ook helemaal geen eigen ‘leer’ ontwikkelen maar slechts teruggrijpen op die van de vroegste kerk. In alle gevallen gaat het dan ook om voluit katholieke geloofsitems, die men dus evenzeer bij talloze andere gelovigen verspreid over de wereldkerk kan aantreffen. Alleen hebben ze, om met Matthias Freudenberg te spreken, in de gereformeerde traditie een bijzondere *intensivering* gekregen.³⁴ Het is nu mijn vermoeden dat de grotere moeite die velen in de gereformeerde traditie met de evolutietheorie hebben, samenhangt met deze intensivering van bepaalde algemeen-christelijke geloofsopvattingen. Dat geldt overigens niet alleen voor gelovigen die zichzelf als gereformeerd bestempelen, maar ook voor tal van evangelische nazaten die zich uiterlijk weliswaar tegen de gereformeerde traditie afzetten maar in de structuur van hun denken in veel opzichten nog ‘gewoon’ gereformeerd zijn gebleven. In het vervolg van dit boek zullen we daarom de belangrijkste van deze geloofspunten, zoals ze door de evolutietheorie uitgedaagd worden, de revue laten passeren. Dat kan dus van speciaal belang zijn voor christenen uit de gereformeerde traditie – en van tijd tot tijd zal ik ook specifiek naar gereformeerde bronnen verwijzen – maar zij staan vanwege het gedeelde geloofsgoed toch wel in belangrijke mate als *pars pro toto* voor christenen in het algemeen, voor de wereldwijde *catholica* dus. Hopelijk zullen daarom christenen uit andere geloofsstromingen ontdekken dat de meeste zaken die in dit boek besproken worden inderdaad ook relevant zijn voor hun vragen.

33 Vgl. Van den Brink en Smits, ‘Reformed Stance’, 344.

34 Matthias Freudenberg, *Reformierte Theologie. Eine Einführung* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2011), 15: ‘Denn das, was reformierte Theologie und Kirche zu sagen haben, versteht sich primär als Intensivierung des gemeinsamen Christseins und als sachlicher Konzentrierung analoger Grundeinsichten (...)’.

In elk geval zullen ook gereformeerde christenen moeten leren de geloofsthema's die hun na aan het hart liggen – bijvoorbeeld het schriftgezag, de soevereiniteit Gods en het verbond – op enigerlei wijze te verbinden met zulke aardse zaken als theorievorming over het ontstaan van de biodiversiteit op aarde. Anders dreigt hun geloof boven de alledaagse werkelijkheid te gaan zweven en dreigt relevantieverlies. Onze kinderen zullen ons daar wel bij bepalen wanneer ze ons vragen waar bijvoorbeeld de dinosauriërs vandaan kwamen en hoe die eigenlijk in de ark van Noach pasten. Wanneer mensen mij vroegen naar het onderzoeksproject waar ik mee bezig was, sprak ik de titel van de Engelstalige tegenhanger ervan (*Reformed Theology and Evolutionary Theory*) soms met opzet nogal langzaam uit, zodat ik hun gezichtsuitdrukkingen kon zien bij de samenstellende delen. Sommigen waren duidelijk verheugd te horen dat ik schreef over gereformeerde theologie, maar keken bezorgd wanneer ik de term 'evolutietheorie' toevoegde. Anderen leken de studie van gereformeerde theologie maar saai en onaantrekkelijk te vinden, maar zij toonden plotseling meer belangstelling wanneer ik vervolgens de evolutietheorie noemde. Persoonlijk vind ik de studie van zowel gereformeerde theologie als de evolutietheorie instructief en verrijkend, waarbij ik een voorliefde heb voor de orthodoxe varianten van beide. In het onderstaande gaan we na wat er gebeurt als deze twee grootheden samenkomen en op elkaar botsen.

1.5 Werkwijze en inhoud

Uit het bovenstaande mag duidelijk zijn dat de kwestie van christelijk geloof en evolutie netelig en gecompliceerd is. Tal van uiteenlopende onderwerpen spelen een rol, tal van belangen staan ook op het spel, en die zijn vaak ook nog op ondoorzichtige manieren met elkaar verweven. Daar komt dan nog de grote verwarring bij die veroorzaakt wordt door seculiere, populairwetenschappelijke schrijvers die, al dan niet in het kielzog van de 'nieuwe atheïsten',³⁵ de wetenschappelijke evolutietheorie in een atheïstische levensvisie veranderen. Zij stellen dat het serieus nemen van de evolutiewetenschap ons geen andere keus laat dan die voor de ideologie van het *evolutionisme*. Daarachter bevinden zich stromingen als het metafysisch naturalisme (de visie dat er geen bovennatuurlijke wezens bestaan) en het sciëntisme (de visie dat alleen de wetenschap ons kan vertellen wat we moeten geloven). Het is vooral dit soort ideologieën waar christenen zich allereerst tegen teweer moeten stellen, aangezien hier het

35 Onder de 'new atheists' wordt een recente stroming van assertief-atheïstische denkers verstaan, aangevoerd door vier 'ruiters' (naar Op. 6): Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris en Christopher Hitchens. Zie voor een introductie bijv. Thomas Zenk, 'New Atheism', in Stephen Bullivant & Michael Ruse (red.), *The Oxford Handbook of Atheism* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 245-260.

meest wezenlijke conflict zit: leidt wetenschap inderdaad van God af, of leidt ze juist naar God toe?³⁶ Sommige christenen besteden meer energie aan het bestrijden van *elkaar* dan aan de geestelijke strijd, die zich volgens de Bijbel veeleer afspeelt tussen hen die Jezus willen volgen en de geestelijke machten die het huidige tijdsgewricht beheersen (vgl. Ef. 6:22). Van die krachten zijn naturalisme en sciëntisme momenteel niet de minst invloedrijke.

In mijn poging om zorgvuldig te werk te gaan en adequaat om te gaan met het hele scala aan voorliggende kwesties, heb ik twee keuzes gemaakt. In de eerste plaats zal ik spreken over ‘evolutionisme’ en ‘evolutionistisch’ wanneer ik de levensbeschouwing bedoel die de evolutietheorie in atheïstische richting doorvertaalt. Met woorden als ‘evolutie’ en ‘evolutionair’ duid ik de ‘kale’ wetenschappelijke theorie aan, dus zonder dat er een ideologische bovenlaag aan toegevoegd wordt.³⁷ Dit lijkt me een belangrijk terminologisch onderscheid, aangezien die twee veel te vaak met elkaar vereenzelvigd worden en veel christenen de evolutietheorie afwijzen vanwege haar associatie met *evolutionisme*. Of we de evolutietheorie nu afwijzen of niet, we moeten ons bewust zijn van het feit dat deze niet simpelweg gelijkgesteld kan worden aan dit *evolutionisme*, aangezien de evolutietheorie uiteindelijk slechts een wetenschappelijke theorie is – niet meer en niet minder. In de tweede plaats zal ik proberen de ingewikkelde kluwen van vragen die zich rondom evolutie voordoen te ontwarren door ze zoveel mogelijk een voor een te bespreken en ze dus zo zorgvuldig mogelijk van elkaar te onderscheiden. Als een probleem te complex en geïmponeerd is om in één keer op te lossen – of zelfs maar te begrijpen – dan helpt het vaak om het op te breken in stukken. Dat zullen we dus ook in dit boek nastreven.

De opzet van deze studie volgt tamelijk logisch uit het voorafgaande – met name ook uit de concrete theologische thema’s die we in de vorige paragraaf tegenkwamen. Allereerst is het nodig nader te omschrijven wat we precies onder de evolutietheorie verstaan en waarom deze voor geloof en theologie zo’n aangelegen thema is. Daaraan is het volgende hoofdstuk gewijd. Aan het eind ervan hebben we dan zowel gedefinieerd hoe we in dit boek de term ‘christelijk geloof’ opvatten (namelijk als een oecumenisch-katholiek begrip met een gereformeerde toespitsing) alsook wat we onder de evolutietheorie verstaan. De stukken staan daarmee dus zeggend op het bord. In hoofdstuk 3 verbreden we vervolgens het perspectief,

36 Vgl. Alvin Plantinga, *Where the Conflict Really Lies. Science, Religion, and Naturalism* (Oxford: Oxford University Press, 2011), in het Nederlands vertaald als *Het echte conflict. Wetenschap, religie en naturalisme* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2014).

37 Ik probeer iets soortgelijks te doen met ‘darwinisme’ en ‘darwiniaans’, maar daar lukt het niet helemaal; zo zal ik bijv. conform het gebruik spreken over de ‘neodarwinistische synthese’, zonder daar iets ideologisch mee te bedoelen.

om te voorkomen dat we al te kort door de bocht zouden gaan en daardoor belangrijke gezichtspunten zouden missen. We gaan hier allereerst na onder welke belichting de natuur en het onderzoek van de natuur in de christelijke theologie in beeld komen: geldt natuuronderzoek gezien vanuit het geloof als iets positiefs en nastrevenswaardigs, en zo ja waarom dan, of is het misschien juist gevaarlijk en/of van weinig nut? Vervolgens zoomen we nader in op de evolutietheorie vanuit een historisch perspectief. Ook dat is bedoeld om de aanloop niet te kort te nemen. We staan immers altijd op de schouders van vorige generaties en het is daarom goed om te zien hoe zij geprobeerd hebben de evolutietheorie theologisch te verwerken. We doen dat aan de hand van een vijftal korte casusstudies, die tezamen laten zien hoe gevarieerd de theologische reacties op de evolutietheorie in protestantse kring tot dusver zijn geweest.

Daarmee zijn we aangekomen bij het hart van het boek: de systematische behandeling van de belangrijkste dogmatische vragen die de evolutietheorie oproept. In hoofdstuk 4 komt aan de orde of de evolutietheorie niet in strijd is met het gezag van de Heilige Schrift en vragen we ons in dit verband af hoe het zit met de juiste *uitleg* van de Schrift. In hoofdstuk 5 stellen we de vraag of het lijden dat zich volgens de evolutietheorie al gedurende miljoenen jaren afspeelt in de natuur niet in strijd is met de goedheid van God. Met name richten we ons daarbij op het lot van dieren. Hoofdstuk 6 is vervolgens gewijd aan de mens: als de evolutietheorie klopt, kan de mens dan nog wel gezien worden als de unieke beelddrager van God, bekleed met een bijzondere waarde? Hoofdstuk 7 behandelt een aantal kwesties die samenhangen met de verbondsleer, dat wil zeggen met de historisch-narratieve structuur die de verhouding van God en mens in de Bijbel heeft: hoe zit het met het begin van dat verbond (is er ooit een historische Adam geweest met wie God begonnen is?), hoe zit het met de verbreking ervan door de mens (de ‘zondeval’ met zijn gevolgen: de dood en de erfzonde) en hoe zit het in het verlengde hiervan met de betekenis van het verlossingswerk van Christus? Hoofdstuk 8 gaat in op de oude vraag of de (neo)darwinistische evolutietheorie, met haar nadruk op toevallige mutaties, niet in strijd is met de soevereiniteit en voorzienigheid van God. In hoofdstuk 9 gaan we in op de veel nieuwere vraag of de eventuele evolutie van moraal en religie de openbaringsleer niet onderuithaalt. In hoofdstuk 10 bezien we ten slotte kort of er nog andere kwesties spelen en vatten we de belangrijkste conclusies van ons onderzoek samen.

Het zal vermoedelijk niet lukken alle lezers te overtuigen van de juistheid van de ‘oplossingsrichtingen’ die in de verschillende hoofdstukken aangereikt worden. Het zou echter al heel mooi zijn als we in elk geval de verschillende *problemen* helder en overtuigend in kaart kunnen brengen. Veel verwarring in de discussie ontstaat doordat men de bovengenoemde kwesties onvoldoende van elkaar scheidt en soms alles door elkaar heen laat lopen. Dan ontstaat er al gauw een soort dominogeevoel: men stoot tegen één

steentje en het hele bouwwerk van de christelijke leer valt om. Hangt alles niet met alles samen? Ja – maar niet met elke dogmatische bijstelling is meteen het hart van het geloof in het geding. We zullen hier dus zorgvuldig moeten onderscheiden. We mogen daarbij ook vertrouwen op de belofte dat de Heilige Geest de gemeente door de tijd heen, bij alles wat op haar afkomt, ‘de weg zal wijzen in heel de waarheid’ (Joh. 16:13). We kunnen niet uitsluiten dat zich op die weg ook nog weer nieuwe, rijkere theologische perspectieven openen dan we hadden verwacht. In elk geval is het zo dat door de gekozen benadering, waarbij we verschillende probleemgebieden een voor een onderzoeken, ieder voor zichzelf kan nagaan waar voor hem of haar de meest prangende (geloofs)kwesaties inzake de evolutietheorie liggen – en ook of die al dan niet overkomelijk zijn.

In vrijwel alle hoofdstukken laat ik verschillende standpunten de revue passeren die ik in de literatuur tegenkwam en luisteren we naar een of meer auteurs die deze verdedigen. Liever dan zo’n auteur meteen in de rede te vallen of diens visie van mijn oordeel te voorzien, laat ik hem of haar vaak even uitpraten en span ik me in de desbetreffende visie zo fair en gunstig mogelijk weer te geven alvorens tot een eigen afweging te komen. Soms zal ik zo diverse voorgestane oplossingsrichtingen beredeneerd afwijzen, om vervolgens één specifieke optie te verdedigen. Maar er zijn ook situaties waarin ik verschillende mogelijkheden zie om orthodox-christelijk geloof en evolutietheorie met elkaar samen te denken, waarbij mij voor elk ervan het nodige te zeggen lijkt. In zo’n situatie maak ik geen eenduidige keuze, maar laat ik het aan de lezer over de eigen voorkeuren te volgen. Het zou in dit boek immers veel te ver voeren als ik alle dogmatische vragen die zich in de besproken *loci* voordoen van een eenduidig antwoord zou willen voorzien; het gaat er telkens slechts om te laten zien op welke manier(en) een conflict met de evolutietheorie desgewenst vermeden kan worden.

Nog één opmerking is hier wellicht op zijn plaats. Dit boek is geschreven door een theoloog. Dat heeft natuurlijk belangrijke nadelen. De meeste studies over geloof en wetenschap zijn geschreven door gelovigen die enerzijds een graad en vaak ook een loopbaan in de natuurwetenschappen hebben en zich anderzijds ontwikkeld hebben tot vaak indrukwekkende autodidacten in de theologie. Anderen hebben zelfs een ‘double degree’: een graad in de theologie naast (en meestal na) één in de natuurwetenschap.³⁸ Bijdragen van ‘pure’ systematisch theologen of dogmatici aan de discussies over geloof en evolutie zijn relatief schaars. Dat is enerzijds te begrijpen vanuit hun gebrek aan vertrouwdheid met het natuurwetenschappelijk bedrijf. Voor men het weet, gaat men als theoloog immers het

38 Een goed voorbeeld van het eerste is Denis Alexander, wiens werk we in de volgende hoofdstukken nog regelmatig tegen zullen komen; voorbeelden van het tweede zijn onder anderen John Polkinghorne en te onzent Bram van de Beek en Willem Drees.

eigen boekje te buiten. Anderzijds is het ook jammer, omdat juist theologen bij uitstek vertrouwd zijn met de leertraditie van de kerk en met de achtergronden en strekking van allerlei klassiek-christelijke leerstellingen. Van daaruit kunnen zij in principe een eigen, moeilijk vervangbare bijdrage aan de bezinning leveren. In elk geval lijkt het mij tot de taken van de christelijke theologie te behoren om hulp te bieden aan de vele gelovigen die worstelen met evolutie – evenals aan die ‘zoekers’ voor wie evolutie vanzelfsprekend is, maar die zich afvragen of het gecombineerd kan worden met christen-zijn. Theologen moeten, om met Alister McGrath te spreken, vaker daar zijn waar het pijn doet, zoals daar waar het evolutionaire proces het christelijk geloof voor grote uitdagingen en problemen plaatst.³⁹ Zij moeten dat dus niet overlaten aan het kleine legertje van hobbyisten op het terrein van geloof en wetenschap, want daarmee blijft de doordenking te marginaal en geïsoleerd.

Natuurlijk zijn theologen niet de enigen die op dit gebied iets te melden hebben, maar ze hebben dus wel een eigen onderscheiden rol te vervullen. De theoloog Van Ruler verwoordde die rol ooit op zijn karakteristieke wijze als volgt:

Vanuit het christelijk geloof moet men de feiten feiten laten. Als het dan een beetje moeilijk wordt in verband met hetgeen er in de bijbel staat, dat de theologen later bedacht hebben of dat de kerk als leer geformuleerd heeft, dan gaan we eerst maar eens proberen om dat weer aan elkaar te breien. Daarom is het juist zo nuttig dat er theologen zijn. (...) Daarom is het zo de moeite waard om in de twintigste eeuw te leven omdat er enorm veel werk aan de winkel is om tot een nieuwe synthese te komen van moderne wetenschap en christelijk geloof.⁴⁰

Wat voor de twintigste eeuw gold, geldt eens te meer voor de eenentwintigste, en aan de door Van Ruler geformuleerde taak hoop ik met dit boek dan ook een steentje bij te dragen.

39 ‘This is where it ‘hurts,’ and this is where more theologians need to be.’ Alister McGrath in een ‘Review Conversation’ met Willem B. Drees, *Theology and Science* 8 (2010), 333-341 (339).

40 A.A. van Ruler, ‘Protestantisme en cultuur’, in: *Verzameld Werk* deel VI-B, bezorgd door D. van Keulen (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 266 (deze niet eerder gepubliceerde lezing werd gehouden in 1961; het citaat is afkomstig uit de discussie na afloop ervan, hetgeen het spreektaalkarakter verklaart).